

Jan Křen: Čtvrtstoletí střední Evropy. Visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017

Karolinum, Praha 2019, 366 s.

Česká ani evropská historiografie nemá mnoho velkých syntéz, které by podrobně, ne popisně a s nadhledem nad peripetiemi politických či hospodářských dějin zkoumaly v dlouhé perspektivě dějiny střední Evropy, nadto zasazené do koordinát „velkých“ evropských, resp. světových dějin. Jan Křen, letos devadesátiletý doyen české historiografie moderních, především česko-německých dějin, věnoval napsání takové syntézy porevoluční desetiletí. Více jak tisícistránkové dílo *Dvě století středoevropských dějin* (2005, druhé vydání 2019) znamenalo skutečný průlom nejen pro české dějepisectví (aktuálně probíhá překlad knihy pro německé publikum). Křenovi se podařil syntetický pohled na střední Evropu (kupodivu ovšem vnímanou jako rozsáhlá oblast, ležící východně od Německa) od zlomu dějin na přelomu 18. a 19. století po zhroucení sovětského impéria, osamostatnění jeho středoevropských satelitů a spojení Německa v roce 1990. Kniha šťastně spojila událostní a strukturální dějiny, integrovala do výkladu sociální a náboženské, respektive ideové aspekty a posuny a nezanedbatelnou pozornost dopřála i klíčovým protagonistům dějinných procesů.

V souvislosti s připravovaným a nakonec bohužel nerealizovaným polským vydáním knihy byl Jan Křen požádán o doplnění rozsáhlé práce o krátké shrnutí dvacetiletého porevolučního vývoje. Krátká kapitola se postupně přerodila v poměrně rozsáhlou samostatnou knihu

o „přítomnostních“ dějinách České republiky, Slovenska, Polska a Maďarska, opět zasazovaných do kontextu širších evropských (EU) nebo dokonce globálních dějin (pasáže o ruském a ukrajinském vývoji a problému, dva exkursy o Číně). Autorův výklad začíná kontextualizující kapitolou, shrnující vývoj ve 20. století. Na to navazuje kapitola o dramatických událostech let 1989–1992, včetně rozdělení Československa. Poté již výklad běží v principu chronologicky přes postkomunistickou transformaci k „snímku“ situace na přelomu tisíciletí – spojenému průřezovými analýzami nejvýznamnějších problémů celého regionu. Samostatná kapitola je věnována vstupu středoevropských zemí do NATO a EU. Rozsáhlá sedmá kapitola tematizuje finanční krizi let 2008–2013 a její důsledky pro visegrádské státy. Ještě rozsáhlejší je kapitola o krizových momentech globální (tedy i ruské, čínské a severoamerické), evropské i visegrádsko-regionální povahy, které přišly v posledních letech. Svazek uzavírá „postskriptum“ o současnosti (polovina druhé dekády 21. stol.) čtyř zemí, stojících v autorově ohnisku zájmu.

Kniha je – obdobně jako předchozí velké dílo, na které navazuje – originální svým konceptem i širí záběru a autorské kompetence. V centru Křenovy pozornosti stojí vnitřní i zahraniční politika, hospodářské a finanční otázky a ovšem především společnost zkoumaných zemí. Speciální pozornost autor věnuje takovým jevům, jako jsou „neoliberalismus“ či interakce mezi globálními procesy, vývojem světových mocností a zkoumaným regionem. To vše je podáno zcela původním způsobem tematizace problémů, přičemž autorovy faktografické znalosti jsou obdivuhodné. Nežůstává ovšem při pouhém výčtu skutečností: autorův

pohled na historický vývoj posledního čtvrtstoletí vychází nejen ze studia pramenů a literatury, ale i z osobních setkání s řadou politických protagonistů a přinejmenším do počátku nového století z možnosti sledovat jej prostřednictvím řady přátel, bývalých disidentů a nyní protagonistů českého, slovenského i polského veřejného života. Ti mu umožnili nahlédnout také do nemedializované roviny politického a kulturního dění. Jeho přístup je koncepční a jedinečný.

Čtvrt století střední Evropy je výrazně autorsky profilované dílo, tedy v žádném případě „pouhá“ faktografická synoptická příručka (ani těch nemá evropská historiografie pro dobu po roce 1989 právě mnoho a již vůbec ne pro Křenem tematizovanou oblast). Křenův pohled na dějiny, osobnosti, problémy i ideové postoje a šablony je osobitý. Zcela jistě najde kritiky, stojící od autora historicko-politicky napravo či nalevo. Lze ale snad dokonce doufat, že kniha vyvolá potřebnou a zatím absentující koncepční diskuzi o „českých“, širě (středoevropských) nejnovějších dějinách. Vzhledem k tomu, že autor své někdy i vyhraněné soudy soustavně argumentuje, nelze však jeho názory bez dalšího odmítat nebo nepřijímat, je nutno hledat argumenty přinejmenším obdobně silné. A to byl zcela evidentně i záměr autora, jedné z nejvýraznějších osobností českého a středoevropského dějepisectví posledního půlstoletí.

Knihy Jana Křena o dramatickém a pro občany této části Evropy mnohdy nelehkém „porevolučním“ čtvrtstoletí střední Evropy, je originální, cenné, na několika úrovních (pro historickou obec, pro studenty, pro širokou – přemýšlivou – čtenářskou veřejnost) potřebné a podnětné dílo.

Nina Lohmann

Nina.Lohmann@praha.eu

Phil Buchanan: *Giving Done Right, Effective Philanthropy and Making Every Dollar Count*

PublicAffairs, New York 2019, 234 s.

Dá se říci, že v posledních dvou desetiletích se také v České republice etablovala vrstva relativně stabilních, profesionálně fungujících, a v některých případech i veřejně známých dobročinných organizací, které více méně pokrývají celé spektrum činností a služeb, jež neziskovým organizacím v demokratické zemi tradičně náleží – od sociálních služeb a ochrany lidských práv, přes ekologii a volný čas dětí, až po kulturu a vzdělání, a samozřejmě zahraniční a rozvojovou pomoc. Kdo chce a je ochoten se na dobročinnosti podílet – ať dobrovolnou prací nebo darem – může si vybrat téma, které mu leží na srdci, a najít si ve zvolené tematické oblasti slušně fungující dobročinnou organizaci, kterou podpoří. Stejně tak je možné doložit, že se darování na dobročinné účely, čili „filantropie“, stává rok od roku běžnější součástí občanského života u nás a že dlouhodobě roste počet dárců i objem dobročinných darů. A navíc se v posledních pěti letech zřetelně formuje okruh nových mecenášů, tedy dárců, kteří průměrný dar v řádech jednotek tisíc korun za rok vysoko překračují a darují v řádech milionů. Jakkoliv se ale darování na dobročinné účely týká většiny z nás, protože jsme alespoň čas od času vystaveni rozhodování, zda nějaký dobročinný záměr či projekt podpoříme, nebo ne, téměř se o tomto mnohotvárném společenském fenoménu u nás nepíše. Pokud tedy hledáme solidní, odbornou, komplexněji pojatou – a současnou – práci

na téma darování na dobročinné účely, musíme se vydat za hranice.

Autor recenzované knihy má sice MBA z Harvardu, ale podstatnou část profesního života zasvětil budování think tanku CEP (Center for Effective Philanthropy – podobnost zkratky s Centrem pro ekonomiku a politiku Václava Klause staršího je čistě náhodná), který založil a téměř dvacet let ho vede. Kniha je zdařilou syntézou nashromážděných zkušeností, opřených o výsledky tematicky zaměřené výzkumě práce, které se všechny čtyři pobočky CEP ve Spojených státech dlouhodobě a systematicky věnují. Autor sám o textu mluví jako o knize pro dárcy, pro všechny, kteří si kladou otázku, jestli je jejich dobročinné darování tvou správnou volbou a jestli by nebylo prospěšnější, kdyby podporovali nějakou jinou organizaci, jiné téma, případně ho podpořili jiným způsobem nebo s jiným cílem.

Po úvodním slovu Prezidenta Fordovy nadace Darrena Walkera autor otevírá shrnutím svého pohledu na smysl a roli dobročinných neboli neziskových organizací. Ten vyznívá poněkud nekriticky, místy téměř oslavně, když dobročinné organizace přirovnává k „hrdinům, o kterých se nezpívají písně“. Když si ale vydělíme míru jeho nadšení koeficientem kritické skepse, který je přiměřený českému kulturnímu prostředí, zjistíme, že věcně je jeho argumentace v pořádku a že východiska má zdravá: dobročinné organizace jednoznačně vnímá jako formalizovanou část občanské společnosti, která je pro něj nutným předpokladem dobře fungující, kvalitní a vzkvétající demokracie, která to myslí vážně s tím, že svou legitimitu čerpá od občanů. Ve vztahu k systému správy státu pak dobročinné organizace zastávají pestrou škálu funkcí,

jež Buchanan přehledně strukturuje od inovační funkce v sociálních a zdravotních službách, přes zdroj témat a tolik potřebné oživení veřejné diskuze, až po advokační, kontrolní a *watchdog* roli ve vztahu ke kvalitě výkonu funkce jednotlivých institutů a institucí státní správy a samosprávy. Občanská společnost a dobročinné organizace jako její formalizovaná součást v jeho pojetí živě a mnohotvárně doplňují funkce státu, jeho rigidní mocenská struktura by bez nich byla buď technokratickou zvlášť bez opory v reálném životě, nebo bezbřezě bobtnající byrokracií, zahleděnou v první radě do sebe. To samo o sobě není nic nového. Jako východisko pro uvažování o darování na dobročinné účely je to nicméně východisko zásadní a je na místě, že nám ho autor připomíná: organizace občanské společnosti nejsou pouze jedním z mnoha subjektů soukromého práva, jednou ze zaměnitelných variant, ale svébytným typem subjektů.

Tím zároveň otevírá jeho velké, možná hlavní, téma, které se vrací v průběhu celé práce: dobročinné organizace mají svoje specifika – v rolích, funkcích, struktuře vedení a řízení, ve vazbě na účel a poslání, je to tak v pořádku a není na tom nic špatného. Buchanan si dobře všímá, že mediální obraz neziskových organizací na veřejnosti se v mnoha zemích světa, včetně Spojených států, o České republice ani nemluvě, zhoršuje, a že i když vynecháme bulvárizující zneužívání neziskových organizací při vytváření společného nepřítelů, do kterého se snadno kopne, protože vlastně není jasné, kdo by se měl ozvat na obranu, sklízí v posledních letech spoustu kritiky i od serióznějších autorů. Na základě výzkumů CEP konstatuje, že současná kritika na adresu dobročinných organizací

je nejčastěji vedena z pozice srovnávání s komerčními subjekty a obviňuje neziskové organizace z neefektivity, z pomalosti, nedostatku podnikavosti a tahu na branku. To Buchanan odmítá. Samozřejmě netvrdí, že není co zlepšovat, argumentuje ovšem tím, že to samé se dá říct také o srovnatelném procentu korporací a firem, a především trvá na tom, že to porovnání je od začátku nepřesné a zavádějící. Jednak je vedení a řízení dobročinných organizací specifickou disciplínou, která se v některých parametrech sice managementu komerčních subjektů velmi blíží, a jistě je možné se u firem inspirovat, ale v podstatných parametrech se liší, typicky ve vícezdrojovém financování, v jiných vstupech pro dlouhodobější plánování, v příležitostech snadno měřit výsledky a úspěch, v celkově kooperativně nastaveném prostředí, ve kterém je nutné hledat vzhledem k provázané, komplexní povaze řešených témat (pro představu třeba sociálního znevýhodnění) společné postupy, doplňující se strategie a synergie, a především pak v tom, že se pokoušejí hledat řešení velmi komplikovaných společenských problémů, které dlouhodobě vzdorují pokusům o řešení ze strany státu i komerčních subjektů.

Autor dokládá, jak slovník a kategorizace managementu komerčních firem včetně marketingu proniká nejen do – podle Buchanana – velmi povrchní kritiky dobročinných subjektů, ale také do myšlení, do slovníků a do očekávání dárců. Dárci očekávají návratnost svých „investic“, chtějí znát provozní náklady podpořených organizací a přesný poměr cena–výkon. O darování na dobročinné účely se začíná častěji hovořit jazykem investičních poradců než jazykem sociální práce. A čím dál častěji se o něm dočteme

na stránkách časopisů o financích a ekonomice než na stránkách publikací o sociálních inovacích. Očekávání dárců tak často bývají buď naivní, nebo nereálná, často dokonce tak, že pro příjemce podpory představují zbytečnou zátěž a místo pomoci jsou organizacím na obtíž.

V následujících kapitolách Buchanan tato základní východiska rozvíjí a navazuje na ně. Kdyby dárci dobročinným organizacím lépe rozuměli, chápali povahu jejich fungování, jednotlivých specifik a nenechali se svést lacinými manažerskými poučkami o efektivitě vynaložených investic, otevřela by se jim mnohem širší a pestřejší škála možností, jak dobročinné organizace podporovat. Jednotlivé možnosti, nástroje a jejich myšlenková východiska pak pečlivě prochází a prakticky rozebírá: od jednorázových příspěvků nebo pravidelných darů, přes komunitní nadace, až po dárcovské fondy zřizované u jiných nadací, svěrenské fondy (které bohužel zatím nezískaly pověst užitečného nástroje strukturování majetku, například v oblasti filantropie, ale prosluly velmi nechvalně), in memoriam fondů nebo vlastních filantropických institucí. Autor dokládá, že ani ve Spojených státech není legislativní úprava dárcovských fondů (*Donor Advised Fund – DAF*) bez problémů. Na dar do takového fondu se totiž vztahují daňová zvýhodnění, jako na dary pro registrované neziskové organizace, což je pro potenciální dáře velmi lákavé. Prostředky totiž zůstávají do značné míry pod kontrolou dáře, který rozhoduje o jejich využití, a přitom zákon nestanoví, do kdy je potřeba vložené prostředky vyčerpat. V dárcovských fondech tak podle odhadů v současné době ve Spojených státech bez užitku leží miliardy dolarů. V důsledku

toho sílí veřejná kritika a množí se návrhy požadující, aby zákon stanovil povinný časový limit vyčerpání financí z dárcovských fondů na dobročinné účely. Nejčastěji se mluví o deseti letech.

V diskuzi o základním rozhodování o podpoře nebo nepodpoře Buchanan principiálně nedoporučuje darování na dobročinné účely, které je čistě reaktivní, tedy darování bez rozmyslu, které je primárně motivováno skutečností, že jsme byli požádáni. Doporučuje, abychom se naučili žádosti o podporu odmítat a vytvořili si tím prostor každý, i drobný dar v klidu zvážít. Efektivita darování pro něj zůstává zásadním kritériem. Není to ale kupecká efektivita srovnání nákladů a výnosů nebo počtu zachráněných životů za dolar, které nám nabízejí efektivní altruisté, ale dobře informované posouzení možností, jak co nejlépe podpořit řešení zvoleného tématu, jak si co nejlépe vybrat formu a vhodného příjemce daru, abychom díky tomu všemu dokázali vybranou organizaci co nejučinnější podpořit. Efektivita v jeho pojetí vychází z vlastních, definovaných cílů dárců ve vztahu k doložitelným dopadům práce cíleně vybrané organizace. Také k tomu dostáváme řadu praktických doporučení. Výsledky vlastních výzkumů CEP dokládají, že většina dárců uvažuje o kategoriích, nikoliv o konkrétních cílech. Mnozí tedy dokáží říci, že podporují například vzdělávání nebo nemocné děti, ale specifický cíl svého dárcovství už formulovat nedokáží. Bez něj ale efektivitu našeho darování nemůžeme věrohodně vyhodnocovat.

V následující kapitole autor varuje, že nalézání přístupů, které dobře vyváží všechna podstatná hlediska na straně potenciálního dárců, není tak snadné, jak by se na první pohled mohlo zdát, a to ani

pro dárců, který dobře zformuloval vlastní cíle. Do hry vstupuje rozsah a šíře problému ve vztahu k možnostem dárců, zapojení ostatních dárců nebo dokonce spolupráce a koordinace s nimi. Také v tomto ohledu se Buchanan vymezuje proti ryze utilitárnímu myšlení, které se ve vyhodnocování dobročinného darování prosazují ze světa managementu komerčních subjektů. Články z *Harvard Business Review* a dalších renomovaných časopisů publikovaných v uplynulém desetiletí autor dokládá, jak často jsou dobročinné organizace vybízeny k tomu, aby objevovaly své „jedinečné postavení na trhu“ a nabídly dárcům „jedinečná řešení“. Jenže ani jedno ze zásadních témat, kterému se dobročinné organizace věnují, nevyřeší sólový hráč nebo jedna iniciativa. Posuny k lepšímu v řešení bezdomovectví, péče o křehké seniory nebo klimatických změn budou mozaikou mnoha dílčích kroků a úsilí celé plejády různých aktérů, takže schopnost spolupracovat, doplňovat se, koordinovat a přispívat ke společnému se ukazuje jako mnohem významnější než schopnost prezentovat vlastní jedinečnost a výjimečnost, která bývá klíčem k úspěchu u komerčních subjektů.

Podobné je to s dlouhodobostí podpory, která je dalším rozebíraným ohledem pro rozhodování dárců. V napětí vůči okamžitým nebo rychle dosažitelným výsledkům, se kterými pracuje svět podnikání, je dárců postaven před problémy, na které žádná jednoduchá řešení nejsou, a místo nablýskaných, zázračně fungujících receptů, tipů a triků bude potřeba trpělivě a dlouhodobě pracovat a krok za krokem poctivě hledat, kudy dál. I to je pro dárců důležité vědět a mít to na paměti při rozhodování, zda u podpory konkrétního tématu

a organizace vydrží, nebo zda se vrhnou na podporu něčeho nového, co je právě zaujalo. Tím se Buchanan propracovává až k tématu formování dárcovských strategií, pro které nabídne čtenáři přehlednou kategorizaci a opět je zřetelně odliší od strategií v podnikání. Zásadním výsledkem jeho zkoumání je, že úspěšné dárcovské strategie jsou především interaktivní, tedy neustále reflektované a revidované ve vztahu k cílům i ve vztahu k rolím v rámci kolektivního úsilí.

V následující kapitole nám Buchanan přináší podrobnější návod, jak posoudit a vyhodnotit kvalitu příjemce, tedy konkrétní dobročinné organizace. Představená strukturace zahrnuje sedm oblastí od kvality správní rady a týmu přes kvalitně rozvržené programy a strategie až po formulované hodnoty a nezávislé externí hodnocení, do kterého spadá také finanční audit. Polemizuje přitom opět s celou řadou jednoduchých manažerských návodů, jak kvalitu práce dobročinných organizací změřit. Výzkum desítek tisíc dobročinných organizací, které byly příjemci podpory od dárců, shrnuje do deseti základních pravidel smysluplné spolupráce mezi dárcem a obdarovaným. Pouští se také na tenký led vztahů mezi dárcem a obdarovaným a analyzuje jeho specifika, především v tom, že dárci musí počítat s tím, že je pro příjemce daru často z pochopitelných důvodů obtížné nabídnout dárci otevřenou zpětnou vazbu. V závěru kapitoly vybízí k podpoře nad rámec finančního daru a nabízí konkrétní možnosti, jak by taková podpora mohla a měla vypadat, aby byla skutečně přínosná a efektivní – tedy přispívala co nejvíce k naplňování zvoleného cíle. Závěrečná kapitola přináší rekapitulaci hlavních argumentů, včetně shrnutí

do podoby jednoduché tabulky zásadních otázek, které by dárci měl mít na paměti.

V záplavě manažersky laděných publikací o dobročinném darování, které nám dokola nabízejí recepty, „jak na to“, a jednoduché návody, jak poměřovat efektivitu fungování dobročinných organizací, je Buchananova kniha velkým osvěžením. Nenabízí žádná snadná řešení, ani prvoplánové odpovědi. Darování na dobročinné účely se ukazuje být velmi komplexní disciplínou, stejně složitou jako problémy, které se dobročinné organizace snaží řešit. O to důležitější ale je, abychom jako dárci – tváří v tvář této komplexitě – nerezignovali na svou odpovědnost za to, že jsme součástí složitějšího hledání těchto řešení a že naše odpovědnost zdaleka nekončí úlevným pocitem, který následuje po tom, co vhodíme minci do sbírkové kasičky. Autor je zkušený praktik, dobře pracuje s výsledky vlastního zkoumání, kvalitně strukturuje argumentaci a dobře shrnuje. Díky tomu je mu český čtenář ochoten odpustit příležitostnou přemíru pozitivního naladění a publikaci s chutí dočte až do konce.

Jan Kroupa
j@fundraising.com

Markéta Levínská a kol.: *Dohled a okraj: rozhodovací procesy*

Fakulta humanitních studií UK,
Praha 2017, 244 s.

Monografie *Dohled a okraj* je již třetí prací z dílny trojice autorů Bittnerová, Doubek a Levínská z Pražské skupiny školní etnografie; navazuje na předchozí texty *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání* (Bittnerová

a kol. 2011) a *Pomoc a pořádek* (Doubek a kol. 2015). Je vlastně komplexní výzkumnou zprávou, v níž autoři shrnují výsledky svého terénního výzkumu a analyzují nejen aktuální data, ale i ta, která získali během předchozích výzkumů. Hlavním záměrem je představit způsoby rozhodování v souvislosti se sociální pomocí, a to jak z perspektivy příjemců (klientů), tak z perspektivy terénních pracovníků a úředníků, kteří tuto pomoc poskytují. Knihu přitom vlastně tvoří tři komplementární rámce. První rámec vychází z práce Pierra Bourdieu, konkrétně z jeho teorií o sociálním poli. Autoři ukazují, jaká postavení aktéři zaujímají v prostoru sociálního pole, jak se v něm pohybují a jaké přitom využívají strategie. Další teoretický rámec vychází z Habermasovy ideje o polaritě mezi systémem a žitým světem (*lebenswelt*), přičemž autoři pracují především s pojmy životní svět, normální svět a systém a ukazují, jaké napětí mezi nimi vzniká. Poslední rámec pracuje s pojmy *ethos/eidos*, jejichž duchovním otcem je Gregory Bateson. Staví na komplementaritě kulturně standardizovaných rovin – emoční (*ethos*) a kognitivní (*eidos*), které hrají roli v rozhodování o pomoci. Autoři zde demonstrují, jak je možné prizmatem zmíněných pojmů vnímat přístup úřadů ke klientům. To, co celou monografii propojuje, je teoreticko-metodologické východisko kognitivní antropologie, tedy teorie kulturních modelů.

V úvodu nechybí podrobný a velmi plastický popis lokality, kde probíhal terénní výzkum. Autoři kladou velký důraz na to, aby seznámili čtenáře s drsnou krásou krajiny, ale zároveň jedním dechem upozorňují na chybějící infrastrukturu v daném regionu, přičemž právě tuto skutečnost

v dalším textu podtrhují jako významný prvek, který zásadně ovlivňuje sociální postavení určité části místních obyvatel. V souvislosti s popisem lokality, kde probíhal terénní výzkum, jsem měl zpočátku trochu problém s orientací – označení jednotlivých lokalit písmeny řecké abecedy (Alfa, Kappa, Jóta... atp.) je sice neotřelý způsob anonymizace, ale chvíli mi trvalo, než jsem si na poměrně neobvyklé označení obcí přivykl. Potom jsem mu ale přišel na chuť, protože označení jednotlivých obcí nějakým konkrétním, byť poněkud neobvyklým jménem, je daleko lepší, než obvykle používané nic neříkající rozlišení písmeny nebo čísly. Umožňuje totiž čtenáři nejen mnohem lépe se orientovat v terénu, ale také identifikovat specifické rozdíly a sledovat jejich souvislost s konkrétní obcí.

Klíčové pojmy, které nás provázejí celou knihou, jsou sociální vyloučení, etnicita a romství. Autoři argumentují, že sociální vyloučení je úzce spjaté s etnicitou. Podle jejich závěrů souvisí nejen s nedostatkem pracovních příležitostí v regionu, ale do značné míry také s neochotou zaměstnávat Romy. I když se v souvislosti s příznivým ekonomickým vývojem regionu situace v tomto směru v posledních letech zlepšila, autoři poukazují na to, že na postavení většiny sociálně vyloučených to nemá valný vliv, protože mnoho z nich čelí kvůli předchozím finančním potížím exekucím, a tudíž pro ně není příliš lákavé přijmout podprůměrně placené zaměstnání s vidinou značných exekučních srážek, o které bude jejich mzda ještě snížena.

Základní metodou realizovaného terénního výzkumu je etnografie. Zúčastněné pozorování a rozhovory s partnery však autoři pružně doplňují dalšími technikami – monitorováním aktivit na sociálních

sítích, sledováním lokálního tisku nebo využíváním informací z kronik. Nezkoumají jednotlivá rozhodnutí aktérů, ale primárně zaměřují pozornost na rozhodovací procesy, které stojí v pozadí těchto rozhodnutí. Ukazují, že rozhodování je jakýsi kontinuální proces, který předpokládá porozumění situaci a zhodnocení nabízejících se možností s tím, že dotyčný dokáže rozeznat, co je (pro něj) důležité. Docházejí k závěru, že proces rozhodování se odvíjí od internalizovaných a do značné míry sdílených schémat, která mají základ v habitu aktérů a mohou se lišit podle individuálních životních zkušeností, percepce kulturních hodnot a mnoha dalších faktorů podobné povahy. V rámci terénního výzkumu pracují s narativy, kterým připisují klíčový význam, protože napomáhají nejen lépe porozumět kontextu, ale hlavně uspořádat jednotlivá dílčí schémata do větších, nadřazených celků a dát jim smysluplný význam. Vzhledem k tomu, že autoři věnují značnou pozornost zkoumání kulturního podhoubí, na němž aktéři staví svá rozhodnutí, jeví se citlivý etnografický přístup jako velmi efektivní a pravděpodobně jako jediný možný. Jako klíčové se přitom ukazuje získání důvěry, protože výzkum předpokládá využívání dat z poměrně velmi citlivých oblastí lidského života.

Přestože se na první pohled může jevit, že primárním účelem nabízených sociálních služeb je zajištění nesitelných, a v rámci možností i důstojných podmínek lidem žijícím v situaci sociálního vyloučení, autoři poukazují na to, že ve skutečnosti je primárním účelem této pomoci udržení sociálního smíru mezi oběma skupinami. Sociální a terénní pracovníci vlastně vytvářejí jakýsi sociální most mezi majoritou a marginalizovanými. Ten jim nabízí

na jedné straně určitý (byť omezený) přístup k ekonomickým zdrojům, na druhé straně v něm ale autoři vidí instituci, která významnou měrou přispívá k izolaci části populace ve specifickém sociálním prostoru, a tím vlastně mimoděk napomáhá k upevnění dané hierarchie a k reprodukci stávajícího uspořádání společnosti. Instituce, které byly majoritou zřízeny k vytvoření zmíněného sociálního mostu, neslouží jen k tomu, aby pomáhaly, ale protože mají zároveň právo kontrolovat, vykonávají nad skupinou lidí, které poskytují pomoc, také dohled. Na jedné straně tedy poskytují pomoc, odvrácenou stranou této podpory je ovšem skutečnost, že zároveň významně přispívá k symbolické i faktické izolaci lidí na okraji. „Pomáhající instituce vytvářejí specifické sociální pole, v němž dochází k permanentnímu vyjednávání o míře vyloučení, stejně jako o míře zapojení. Pomáhající instituce otevírají, či resp. tlačí na lidi v marginalizovaném postavení, aby se podíleli na něčem, co je jim ale zároveň odpíráno“ (s. 33).

Pozoruhodné je zjištění, že klienti příliš neusilují o získané statusy, ale spíše se orientují na statusy připsané, přičemž uznání jim přinášejí především statusy uvnitř příbuzenské hierarchie. Proto se nezaměřují na veřejný prostor, ale na vlastní životy v rámci soukromého prostoru, který primárně reprezentuje širší rodina a příbuzenská síť, což ve svých pracích konstatují i další autoři (Jakoubek, Hajska a Poduška aj.). Pokud tedy chtějí pomáhající profese vykonávat kromě pomoci také dohled, musí nutně vstupovat do soukromí klientů. To ovšem vytváří jisté napětí, protože klienti musí zvažovat, zda přijmout pomoc, případně jakou pomoc a za jakých podmínek. Využití nabízené pomoci autoři

přirovnávají ke vstupu na most, který vede k napojení na struktury státu, a klienti nejsou vždy připraveni nebo ochotni na takový most vstoupit. Přijmout pomoc totiž zároveň předpokládá splnění určitých podmínek a dodržování smluvených pravidel, což zahrnuje také podvolení se dohledu příslušné instituce. Volba vhodné strategie a proces rozhodování, zda nabízenou pomoc přijmout, či odmítnout, se tak v prostředí okraje odehrává v úplně jiných kontextech než u lidí, kteří na okraji společnosti nestojí. Autoři v této souvislosti poukazují na skutečnost, že rozhodovací procesy, které sice nejsou vidět, ale nutně stojí v pozadí každé konečné volby, mohou připadat neinformovanému pozorovateli poměrně iracionální. Klíčová výzkumná otázka monografie by se dala shrnout do jedné věty: proč se klienti rozhodují vyhledat a přijmout – nebo naopak nepřijmout – nabízenou pomoc.

Rozhodování klientů chápou autoři jako variabilní, a to zejména s ohledem na nekonečnou různorodost kontextů, v jejichž rámci se každé jednotlivé rozhodování odehrává. Aktéřská interpretace tedy vždy vychází z konkrétní situace a bere v úvahu rovněž okolnosti, které ovlivňují proces rozhodování člověka v pozici sociálního vyloučení. Výklad vychází ze tří elementárních kontextů: situace, kdy je klientovi poskytována dlouhodobá asistence, situace, kdy klient sám o službu žádá, a nakonec situace, kdy se klient rozhoduje, zda přijme, či nepřijme pomoc od instituce, která pomoc nabízí. Nejdůležitějším pojmem, se kterým se v monografii setkáváme, je důvěra, a ta může nabývat mnoha podob. Nejedná se přitom jen o důvěru klienta v pomáhající instituci, ale pojem důvěra může souviset například s touhou

pracovat v místě bydliště – tedy tam, kde není nahlížen jen jako anonymní „sociálně vyloučený“, kterého okolí posuzuje podle připsaného statusu, ale tam, kde je „doma“ a kde ho lidé znají.

Pro popis vztahu klientů a systému používají autoři metaforu mostu: „Pomáhající a klienti společně staví most, který by měl klienty dovést do systému, v němž se pohybuje majorita“ (s. 40). Na základě analýzy získaných dat ovšem připouštějí, že se často jedná jen o zbožné přání, protože značná část klientů nemá vůbec v úmyslu se do majoritní společnosti zařadit – neřídka chtějí jen čerpat pomoc, kterou jim společnost prostřednictvím svých institucí nabízí takovým způsobem, že odmítnutí takové pomoci by se jevilo jako hloupost. Na druhé straně ovšem vnímají i náklady, které nabízená pomoc obnáší – OTCOVSKÝ DOHLED (s. 43n.), byť je ze strany instituce myšlen dobře, může mnohé klienty odradit. Proto si dobře hlídají hranici osobního, respektive rodinného prostoru, která je pro ně limitující, a to, co podle nich tuto pomyslnou hranici překračuje, chápou jako nepatřičný zásah do vlastní integrity, jako ohrožení vlastní důstojnosti. Zejména morální požadavky instituce mohou být pro ně důvodem, že s institucí ukončí spolupráci a další pomoc už nevyhledávají, protože cena, kterou by za pomoc měli zaplatit, se jim zdá v takovém případě neadekvátně vysoká. Ukazuje se, že klienti očekávají, že pomáhající pracovníci budou respektovat jejich praktiky, které neodpovídají standardům systému. A to nejen praktiky, které jsou odlišné morálně, ale i ty, které jsou na hranici legality, případně i za ní. Předpokládají, že pomáhající, kterým dali důvěru, jsou účastníky na jejich situaci. Přístup klientů

k nabízené pomoci je často takový, jako by majorita, zastoupená v jejich očích pomáhající institucí, měla povinnost jim pomáhat, a proto uplatňují jakýsi „faktický nárok na službu“, což autoři ukazují na konkrétním příkladu jedné klientky s poznámkou, že sociální pole nejsou pro některé klienty „místem vztahu a morálky, ale jen zdrojem příjmů“ (s. 59).

„Přijmout pomoc, ale nezadat si“ – to je podle autorů monografie základní myšlenka potenciálních klientů, a znamená, že cena za přijetí pomoci nesmí být v očích klienta vyšší, než je ochoten zaplatit. A protože cena, kterou klient obětuje, je sebeúcta, nesmí v něm přijetí pomoci vyvolat pocit, že ztrácí tvář. Vzhledem k tomu, že ve hře je ztráta tváře, může lokální komunita významně manipulovat s rozhodováním jedince, zda pomoc přijmout, či ne, případně za jakých podmínek. Klienti potom pod takovým společenským tlakem vynakládají velké úsilí, aby se neprezentovali jako oběť. Často ovšem nemají příliš na vybranou – je-li jedinec institucí klasifikován jako problematický, stává se klientem „z moci úřední“ (s. 65). Proto snaha některých klientů vymanit se z dohledu (a tím se zároveň vzdát nabízené pomoci) vůbec není tak iracionální, jak se na první pohled může zdát – je totiž vedena touhou „mít klid“. S tím úzce souvisí proces rozhodování, v němž hraje významnou roli sociální pole vyloučené lokality. Klient totiž vždycky zvažuje, jaké služby může či nemůže čerpat, aby neohrozil svůj sociální status. Přitom právě ti nejdisciplinovanější klienti jsou na tom nejhůř, protože se stávají čím dál závislejšími na pomáhající instituci a azyl, který jim tato poskytuje, je pak spolehlivě izoluje od majority, od „normálního světa“. Mnohem lépe jsou

na tom ti, kteří čerpají služby výběrově. Je nasnadě, že sociální práce neřeší vůbec příčiny – a ani je řešit nemůže, ale zabývá se jen „přeláčením symptomů, jakousi první pomocí“ (s. 77). Není totiž v moci sociální práce řešit strukturální problémy, jejichž kořeny jsou politicko-ekonomické. Autoři také poukazují na jeden z klíčových problémů pomáhajících profesí, který spočívá v obtížné měřitelnosti výkonu – nadřazení vyžadují akce, jejich úspěšnost však příliš nesouvisí s pracovitostí nebo výkoností terénních pracovníků. Jejich budoucí úspěšnost je podmíněna především získáním důvěry, což je ovšem dlouhodobá činnost a kroky, které k získání důvěry vedou, se rozhodně nedají vykázat jako „výkon“. Nakonec to, jestli se potenciální klient stane klientem reálným, nezávisí ani tak na úsilí, které vyvinou terénní pracovníci, ale na klientovi samotném: „Pokud klienti vnímají svůj *životní svět* jako normální, a neprožívají pocit napětí mezi svým *životním světem*, *systémem* a *normálním světem*, pak nejsou klienty, byť je systém za potenciální klienty považuje“ (s. 95).

Jedním ze zajímavých témat monografie se mi jeví rozpory mezi samotnými sociálními pracovníky. Příčinou rozporů je různé pojetí sociální práce, která může být některými vnímána jako „terénní“ a jinými zase jako „ambulantní“. Autoři v této souvislosti poznamenávají: „aby terénní pracovník získal důvěru klienta, tak se musí S ÚCTOU přiblížit k jeho *životnímu světu*“ (s. 103). S tím souvisí i dvojice podobných, ale ve skutečnosti naprosto protichůdných schémat: NÁŠ a JAKO NÁŠ, které poukazuje na různé vnímání osoby terénního pracovníka. „Pokud je pracovník NÁŠ, tak se tím, že pracuje pro *systém*, vzdaluje *životnímu světu* klientů. Pokud je

JAKO NÁŠ, tak se naopak jejich *životnímu světu* přibližuje“ (s. 108). Terénní pracovníci velmi často naráží na paradox překračování hranic, přičemž autoři popisují hranice jako něco, o co je potřeba dbát, dobře je hlídat, nepřekračovat je. Paradox spočívá v tom, že hranice je vlastně překračována neustále, jde jen o to, proč je překračována a kým.

Jak už jsem poznamenal výše, jako červená nit se celou knihou táhne motiv důvěry – jedním z jejich charakteristických znaků je i tykání, které dříve či později ve vztahu pracovník–klient přichází. Základní podmínkou tykání je, že musí být obousměrné. Zároveň ovšem musí být dodržen odstup (rovněž obousměrný), aby jak u pracovníka, tak u klienta nebyla narušena integrita. Některé komunikační prostředky klientů mohou být velmi efektivní (např. emoční, ofenzivní komunikace), přesto jsou však terénními pracovníky považovány za nedostatečné, především proto, že nesměřují do *normálního života*, v němž takové prostředky nejsou běžné a obvykle nikam nevedou. Dostupnost *normálního života* je pro lidi, kteří jsou v pozici sociálního vyloučení, omezená z mnoha důvodů, přičemž jako jeden z klíčových problémů autoři uvádějí (ne)dostupnost důstojného bydlení. Normalita lidí ve vyloučení se na základě získaných dat jeví autorům jako „žítí v permanentním dluhu“ (s. 146), což víceméně odpovídá zjištěním, která jsem učinil v rámci vlastního terénního výzkumu, týkajícího se klientů zastavárny (srov. *Lidé města* 19, 2017, 1).

Autoři dospívají k přesvědčení, že nabourávání intimity životního světa systémem, které však klientům ani v dlouhodobé perspektivě nepřináší slibovanou integraci do normálního života, často

způsobuje frustraci, jejímž následkem je vzpoura proti závislosti na sociální pomoci – aniž by se ovšem klienti vzdali výhod, které jim tato pomoc přináší. Důvodem vzpoury je poznání klienta, že k jeho osamostatnění a nezávislosti nikdy nedojde, proto sociální pomoc začne považovat za jakousi falešnou hru a takto vnímané situaci přizpůsobí své chování. Autoři v této souvislosti poukazují na skutečnost, že majorita potom často posuzuje takové jednání klientů jako „zneužívání pomoci“, „vyčůranost“, „lhaní“ a „parazitování na společnosti“ (s. 147). V rámci hraní této „hry na pomáhání“ klienti často používají strategii, která je v knize označena jako „natírání na růžovo“ – vedení snahou zachovat si sebeúctu navenek předstírají, že jejich sociální situace je v pořádku a že mají svůj životní svět plně pod kontrolou. Jiní klienti zase chápou terénního pracovníka jako člověka, na kterého se mohou obracet se všemi svými problémy bez ohledu na jejich povahu i na denní dobu, a vůbec neberou v potaz, že pomoc má své hranice a že klient by měl být schopen řešit některé problémy svého žitého světa samostatně, přičemž právě emancipace a samostatnost v řešení běžných životních problémů a edukace klienta, která má vést k jeho zařazení do normálního světa, je jedním z dlouhodobých cílů programu sociální pomoci.

Klienti přicházejí do styku s celou řadou úřadů, ale nejvýznamnější do jejich života zasahují především dva – OSPOD a úřad práce. Přístup úřadů ke klientům vysvětlují autoři pomocí teorie, v níž významnou roli hraje dvojice batesonovských pojmů *ethos/eidos*; *ethos* souvisí s emocionalitou a dá se stručně charakterizovat jako „kulturně standardizovaný systém organizace

instinktů a emocí jedinců“, *eidos* pak označuje souhrn kognitivních modelů jakožto určité schéma pojmů a nástrojů myšlení. Dvojici pojmů *ethos/eidos* autoři využívají k podpoře myšlenky, že sdílení v kultuře se vyznačuje určitou integrací, a to jak v hodnotově emocionální, tak v kognitivní rovině, přičemž obě tyto složky se vzájemně doplňují a zároveň jedna podporuje druhou. Autoři v této souvislosti připomínají, že pro správné rozhodování je nezbytné, aby úředníci dobře znali jak klienty, tak i místa jejich života, přičemž poukazují na skutečnost, že znalost klientů nepramení jen z návštěv na úřadě, ale opírá se i o náhodná setkání ve městě, v obchodech apod. Obraz klienta tvoří celá mozaika střípků, které si úředník musí správně poskládat dohromady, a své poznání, které může později využít při vyjednávání o dávkách, přitom opírá o rozličné zdroje, a to jak formální, tak i neformální. Se znalostí klientů pak souvisí i jejich dělení podle nejrůznějších kritérií. Kromě základního rozlišení na „dobré“ a „problémové“ je zajímavé, že úředníci primárně rozdělují lidi na *klienty* a *neklienty*, přičemž právě tohle je dělení, které vlastně veškerou další kategorizaci předchází.

Autoři poukazují na skutečnost, že jedním ze schémat, která sdílí mnoho úředníků, je teorie adaptace, podle které většina dlouhodobě nezaměstnaných po čase ztratí pracovní návyky i zájem pracovat, na život na dávkách si zvykne, práci již aktivně nevyhledává, nabídky od pracovního úřadu bere jen formálně a spíše se snaží, aby věci zůstaly tak, jak jsou. Na základě této „teorie“ se potom nejen mezi úředníky, ale i mezi laickou veřejností šíří představa, že určitá část klientů nechce

pracovat a programově žije z dávek. Takovou představu pak podporuje i tradiční model romské rodiny, kde je dospívajícím dívkám někdy bráněno v dokončení vyššího než základního vzdělání, případně mladým ženám, aby se ucházely o práci. Rodinné kompetence, související s konstrukcí ženské identity (péče o děti nebo mladší sourozence, vaření, uklízení atp.) jsou hodnoceny mnohem výš než kompetence kvalifikační nebo pracovní. Adaptace na život bez zaměstnání zahrnuje většinou i adaptaci na život v chudších poměrech, což je možná důvodem, proč někteří zkoušejí, jakou podporu je možné od úřadů získat bez ohledu na to, zda na ni mají či nemají nárok. To, jak poměry klientů žijících v chudobě posuzuje úřad (v tomto případě zejména OSPOD), je dost často situační – autoři v této souvislosti přicházejí se schématem *zóna přijatelného*, což označuje takové životní poměry klientů, které jsou s ohledem na jejich velmi omezené příjmy nahlíženy jako přijatelné, byť podle měřítek majority jsou už spíše za hranicí. Každodenní otázkou, kterou řeší jak klienti, tak příslušní úředníci, je přiznání a výplata sociálních dávek. Zatímco na jedné straně stojí legální nárok na dávky, na druhou stranu úředníci často kladou otázkou jejich legitimacy. Dilema, zda přiznat, či nepřiznat tu kterou dávku, pak řeší zaujetím jednoho ze dvou víceméně protichůdných postojů, případně jejich kombinací – principu úsporu a pedagogického principu. Oba tyto principy vlastně korespondují s optikou, kterou se na svět dívají příslušníci střední třídy, a úředník má klientům za zlé, že tuto optiku nesdílejí. Ti ji však dost dobře sdílet nemohou, protože běžná situace ve vyloučení je permanentní nedostatek, a když pak nastane hojnost (reprezentovaná

výplatou nějaké dávky), chtějí si této, byť dočasné hojnosti užít, zapomenout na tíživou životní situaci a aspoň na chvíli se cítit „jako člověk“. Mnohé aktivity, jako např. práce načerno, kšeftování s ledašjakým zbožím, zatajování nárazových příjmů atd., které praktikují příjemci sociálních dávek, jsou často nahlíženy jako snaha podvodem získat nebo dál pobírat tyto dávky, které potom příjemce pokládá za příjem navíc, za jakési kapesné. Přitom se ale ukazuje, že se často jedná – zejména v případě práce načerno – spíš o prostředek, jak se vyrovnat s exekucemi v situaci, kde legální insolvence není možná. Proto je takové jednání do jisté míry tolerováno jako institut sociálního smíru, jinak by mnohým nezbylo než se obrátit ke kriminálním aktivitám. Významnou roli hraje také morální hodnocení, protože i když někdo pracuje načerno (a tím vlastně porušuje zákon), pohlíží se na něj lépe, než kdyby nepracoval vůbec a žil jen ze sociálních dávek. Nadto je třeba brát v potaz i postoj lidí ve vyloučení, kteří nepovažují za práci pouze legální zaměstnání, ale víceméně jakýkoliv přívýdělek a v případě žen i péči o děti a domácnost.

Zajímavým poznatkem terénního výzkumu je způsob, jakým pomáhající pracovníci vnímají klienty. Někteří jsou vnímáni jako bezproblémoví – tak ale nejsou označováni ti, kteří nemají problémy, jak bychom si mohli myslet (to by nebyli klienty vůbec), ale takoví, kteří ve vztahu s úřady správně dodržují předepsané „rituály“. Klient pak vnímá úřad ambivalentně – na jedné straně jako vítaný zdroj příjmů, na druhé straně jako potenciální zdroj nejrůznějších represí. Proto jeho rozhodování, zda a do jaké míry bude spolupracovat s pomáhající institucí, není zbrklé, ale je výsledkem racionální úvahy – ostatně

právě poukázat na složitost procesu rozhodování a na nejrůznější faktory, které jsou ve hře, je jedním z hlavních cílů této monografie. Potenciální klient pečlivě zvažuje, zda je pro něj pomoc výhodná za cenu intervence systému do jeho životního světa, protože systém si vždy vyhrazuje právo kontrolovat, zda si klient dávku zaslouží. Autoři odhalují, že rozhodování klienta se neodehrává jen mezi horizonty vnitřní a vnější perspektivy (žitý svět vs. systém), ale že do hry vstupuje ještě třetí aktér, jímž je rodinný systém. Právě na něj musí brát v procesu rozhodování ohled, protože případný dohled pomáhající instituce může být riskantní, především kvůli možnému odhalení některých nelegálních aktivit dalších rodinných příslušníků, jako je práce načerno atp. Dalším nákladem je čas, který klient bude muset věnovat úřadu a který by jinak mohl využít k různým obživným aktivitám. A nakonec, i v případě, že se klientovi díky pomáhajícím institucím podaří uspět ve světě majority, bude muset obětovat zisky, které by získal nerespektováním systému, a především přijde o svobodu organizovat si život podle vlastních představ, resp. podle pravidel rodinného systému.

Autorská trojice v této monografii detailně zkoumá a analyzuje, jak se lidé v situaci sociálního vyloučení rozhodují v otázkách přijetí pomoci, jakým procesem přitom procházejí a co všechno kladou na misku vah. Kniha velmi dobře seznamuje čtenáře s prostředím sociálního vyloučení, a to nejen z hlediska lidí žijících na okraji nebo v jeho blízkosti, ale je také podrobnou sondou do každodenní praxe terénních a sociálních pracovníků a úředníků, přičemž zblízka ukazuje témata a problémy, s nimiž se při své

práci setkávají. Monografie je psána čtivým jazykem, proto jsem přesvědčen, že upoutá nejen odborníky, kteří se zabývají tématy souvisejícími se sociálním vyloučením, ale že bezpochyby osloví i některé zájemce z řad širší veřejnosti, kterým nejsou lhostejné otázky spojené s problematikou života na okraji společnosti.

Michael Rádl

Radl.Michael@seznam.cz

Radek Vorlíček: *Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku. Pohled do konkrétních škol*

Pavel Mervart, Červený Kostelec
2019, 322 s.

Kniha Radka Vorlíčka nabízí neotřelý příspěvek k tématu inkluze. Autor předkládá výsledky svého dlouhodobého výzkumu na celkem dvanácti českých a slovenských základních školách. Velkou výhodou knihy vidím v proklamovaném propojení interakcionistické perspektivy s perspektivou systému. Autor pracuje s neverbální složkou mezilidských vztahů, aby vyjádřil vzájemné vztahy žáků v třídním, potažmo školním kolektivu. Pomocí názorných ilustrací, které přikládá k textu, vyjadřuje proxemiku, kterou si dává do souvislosti s exkluzí některých žáků. Takový přístup je neobvyklý a umožňuje zobrazovat některé sociální situace pomocí schémat, která Vorlíček ve své knize často přikládá k textu jako pomůcku k jeho pochopení. Pomocí takového přístupu také reflektuje jeho osamocení jakožto výzkumníka, která ho mnohdy vyčlenila z kolektivu, ale na druhou stranu, jak dokládá příkladem

v ZŠ Puchmajerově, kolektiv po dobu jeho výzkumu trochu, byť nuceně, stmelila.

V knize se dočítáme, že autor se tématu inkluze a exkluze žáků věnuje dlouhodobě, od bakalářského studia, po postdoktorandskou pozici, která přispěla ke vzniku knihy. Vorlíček se věnuje tématům antropologie vzdělávání a sociologie dětství. Zkoumá nejen prostředí základních škol, ale i nízkoprahových klubů a sociálně vyloučených lokalit. Umně spojuje svět antropologie se světem školství a odhaluje skryté vztahy, které se objevují v třídních kolektivech a jimiž jsou třídní kolektivy navíc utvářeny.

Autor se hned na několika místech zmiňuje o svých morálních dilematech při výzkumu, který provázely jak případy sociálního vyloučení z třídního kolektivu, tak i šikana. Svou pozicionalitu reflektuje poctivě, upřímně a lidsky. Popisuje situaci, ve které se dostal do rozporu mezi rolí výzkumníka a občana, kdy okřikl hlouček dětí, které před jeho očima začaly šikanovat chlapce. Ti v něho ale poté ztratili důvěru a to vedlo ke „ztrátě terénu“, protože se žáci před ním uzavřeli. Taková sebe-reflexe je výrazem jeho upřímného zájmu nejen o terén, ale také o ideální stav třídního kolektivu. Je to ovšem problém, který může vést ke znehodnocení celého bádání vlivem uzavření výzkumného pole. Takovou situaci Vorlíček hodnotí pomocí několika otázek, které ve své knize předkládá jako podněty k přemýšlení pro badatele ve školství. Jsou mezi nimi etické otázky o ochraně citlivých osobních údajů, vstupu do terénu, komunikace s řediteli škol, ale i výše zmíněná pozicionalita ve třídě a otázka záměrného přehlížení symbolického násilí a šikany výzkumníkem za účelem zjišťování dynamiky třídního klimatu. Považuji za přínos, že autor se nebojí

nazvat některé situace šikanou a přispívá tak, podle mého názoru, k obecnému povědomí o tomto jevu.

Vorlíček se snaží o určitý komparativní přístup, který by byl velice náročný, nebýt celkem elegantního řešení v podobě zvolené metody deetnizace sociálních vztahů, která mu umožňovala přistupovat k viděným jevům optikou konstrukce etnicity a jejím zasazením do širšího společenského rámce dané lokality, kdy přemýšlí o terénu jako něčem dynamickém a neohraničeném. To by nebylo samo o sobě v antropologickém výzkumu tak ojedinělé, kdyby právě taková kontextualizace neumožňovala vidět v širším společenském měřítku události, které se promítají do domácností a posléze do vztahů dětí na základních školách. To, co mě na knize zaujalo, je lehkost, s jakou autor popisuje dětské konverzace, ve které se ovšem zrcadlí často velmi nepřátelské interetnické vztahy, které panují v daných lokalitách. Jako příklad uvádím velice složité fungování základní školy ve Šluknovském výběžku, kde autor popisuje problémy, s jakými se potýkali zaměstnanci školy už jen při pohybu venku s romskými žáky. Romské žáky vidí prizmatem jejich pohybu v sociálním prostoru třídy či školy, kde je jejich etnicita znovu utvářena a ustanovována, nebo potvrzována. Právě taková konstrukce etnicity může být dle závěrů autorova výzkumu rizikem vzniku exkluze. Je proto s podivem, že jsou ředitelé škol nuceni počítat romské žáky na svých školách, protože taková kategorizace může ve výsledku přispívat k jejich vylučování, a samou podstatou, i když vznikla v rámci podmínek inkluze, může vést k jejímu přesnému opaku. Takové požadavky jsou totiž kritizovány (domnívám se, že oprávněně) právě pro nutnost konstrukce sociální

kategorie etnicity, kterou ředitelé musí tvořit. Tento fenomén autor bohužel nediskutuje, ačkoliv se v knize zmiňuje o mapě sociálně vyloučených lokalit v ČR. Deetnizace, s jakou autor pracuje, má výhodu i v nebinárním přístupu k sociálnímu poli. Autor nevidí zkoumaný kolektiv jako romské a neromské žáky, ale jako žáky s určitým kapitálem, který je vytvářený a utvrzovaný okolím.

Autor osciluje mezi metodologií vyvstávající z pohledu jednotlivce a pohledem skupiny. Tam, kde vidí nějaký přesah do skupinového pojetí, tak volí perspektivu skupinovou, zatímco v některých případech volí spíše egocentrismus, tedy pojetí z hlediska individuálního aktéra. Jeho metody jsou tak do velké míry závislé na aktuálním kontextu situace, kterou zkoumá a vytváří tak badatelsky velice náročný úkol, takzvaně „vidět za roh“, tedy probádat prostředí tak pečlivě, že postihne nejen školní prostředí, ale i mimoškolní klima obce (lokality).

Unikátnost Vorlíčkova bádání tkví mimo jiné v poznatku, na který přišel při svém dlouhodobém výzkumu. Při zvyšování počtu romských žáků na základních školách dochází k tomu, že neromští rodiče mají tendenci přeřazovat své děti jinam, čímž vzniká etnická homogenizace uvnitř školy, kterou navštěvují právě romští žáci. Inkluze je tak často doprovázena exkluzí. Kladu si otázku, jak by takový poznatek mohl zahýbat s někým, kdo má moc změnit systém, který nutí ředitele nahlašovat počty romských žáků na svých školách. Autor pomocí svých zkušeností poukazuje na častou etnizaci romských dětí mezi jejich vrstevníky v třídních a školních kolektivech a popisuje řadu příkladů, kdy dochází i k nějaké formě etnického

rozlišování žáků ze strany samotných pracovníků základních škol. Problémem inkluze v ČR je, že často přehlídí celospolečenský kontext a její autoři zřejmě doufají, že se podaří změnit společnost pomocí změny jejich nejmladších aktérů. Vorlíček ukazuje, že vztahy dětí jsou odrazem společenského uspořádání. Děti nejsou tabula rasa, rodí se a žijí v už zavedených společenských vzorcích a autor často poukazuje na vzájemné souvislosti mezi dětskými vztahy a ideologií, která panuje v dané lokalitě. Zmiňuje i příklad plánovaného vzniku soukromé školy v obci nesoucí krycí označení Lípovec, která by už ve své ekonomické podstatě vyloučila romské děti z účasti na vzdělávání v ní.

Co se týče vnitřních vztahů v rámci tříd, Vorlíček si všímá několika faktorů, které podmiňují seskupování, ale i rozdělování žáků mezi sebou navzájem na různé skupiny. Tyto děje závisí na kontextu, který autor vždy v kapitole popisuje. Jedním z důležitých kritérií seskupování je gender. Třídy se často v pozorovaných školách dělí na chlapecké a dívčí kolektivy, všimla jsem si, že se to děje zejména tehdy, když v třídním kolektivu chybí romští spolužáci. Ti jsou často terčem vyčleňování a posléze dochází k situaci, kdy je gender přeznačen etnicitou. Romské dívky a romští chlapci jsou poté prostorově vyčlenění. Dalším z důležitých faktorů, na jehož základě dochází k vytváření skupin, je ekonomické zázemí, ze kterého pocházejí žáci. Tento

faktor se může, ale nemusí, krýt i s romskou etnicitou.

Tuto knihu považuju za zajímavou nejen pro akademiky, ale i pro odbornou veřejnost z řad pedagogů, kteří by se rádi dozvěděli něco víc o dynamice utváření a upevňování třídních kolektivů, čehož jsou součástí. Je zajímavým příspěvkem k inkluzi, nejen popisovanými mechanismy exkluze, ale i psychosociálními charakteristikami šikany, které autor v knize popisuje. Text je velice čtivý, doplněný praktickými ilustracemi, je proto vhodný i pro ty čtenáře, kteří se tématem inkluze nezabývají a sáhli nejprve po Vorlíčkově knižní prvotině. Oceňuji skvělou redakční a nakladatelskou práci, která je, mimo jiné, vidět i na absenci překlepů.

Autor si v úvodu klade za cíl spojit interakcionistickou perspektivu s perspektivou systému, který je v textu implicitně spojen s kapitály, jejichž prostřednictvím děti vstupují do sociálního pole školy. Tento záměr se podle mého názoru daří naplnit skrze široce kontextuální výzkum, který každý kolektiv propojuje s širší realitou lokality. Tak každý rozhovor, zachycený v knize, jen odráží sociální konstruktivitu, tedy schopnost vytvářet konstrukty, která se přenáší skrze rodiče a dospělě obecně na děti.

Anna Šimečková

annasimeckova@seznam.cz